

SIMON LAJOS ZOLTÁN

A BÖLCS IUVENALIS ÉS A NEOLATIN BUKOLIKA*

Tanulmányunkban három XV. századi humanista költő bukolikus költeményeit vizsgáljuk. Caspar Tribrachus, Baptista Mantuanus és Faustus Andrelinus eclogáiban szembetűnő mind a műfaj eszményítő tájázbrázolásától merőben eltérő realista ábrázolásmód, mind pedig a római szatíra hatása. Noha Mantuanus esetében számos allúzióra már kortárs magyarázója, Jodocus Badius is fölhevta a figyelmet, az újabb szakirodalomban a szatíráköltoéktől, elsősorban Persiustól és Iuvenalistól származó átvételeknek – a nyilvánvalóan Iuvenalis ihlette V. ecloga kivételével – nem tulajdonítanak kitüntetett jelentőséget. A következőkben tehát e hatás részletesebb fölterképezésére teszünk kísérletet. Vizsgáljuk a szatíra hatását az eclogák képi világában, szókinésében, külön figyelmet fordítunk a szatíráköltoéktől származó, ámde idillikus színezetű képek imitációira, majd a kettős imitációra hozunk példákat, ahol is a szatírából származó átvételek Vergilius egy-egy klasszikus szöveghelyének parodizálására szolgálnak. Megkíséröljük kimutatni, hogy a Mantuanus eclogáiban kulcsszerepet játszó Umber alakjának megformálásában mind a Iuvenalisnál szereplő Umbricius, mind a középkori Iuvenalis-kommentárok fontos szerepet játszottak. Ezt követően a két műfaj rokoníthatóságának műfajelméleti hátterét vesszük szemügyre. Amellett érvelünk, hogy a szatíra meghatározó szerepet játszott a bukolika új, ábrázolásmódjában realista, intenciójában didaktikus változatának létrejöttében.

Kulcsszavak: bukolikus költészet, római szatíra, neolatin költészet, humanista kommentárirodalom, Iuvenalis, Persius, Vergilius, Baptista Mantuanus, Caspar Tribrachus, Faustus Andrelinus, Jodocus Badius

1. 1561-ben jelent meg a XVI. század talán legnagyobb hatású poétikai kézikönyve, Iulius Caesar Scaliger *Poetices libri septem* c. munkája.¹ Ennek VI. könyvében (*Hypercriticus*)² a szerző alapos áttekintést nyújt a kortárs latin költőkről, közöttük arról a Baptista Mantuanusról, aki 1479-től a mantovai karmelita konvent perjele volt, és akinek 1498-ban közzétett *Adulescentia* c. eklogáskönyve akkora sikert aratott, hogy a hírneves flamand humanista, Jodocus Badius már alig négy esztendővel később, 1502-ben 400 oldalas kommentárt írt hozzá.³ 1600-ig ezek az eclogák csak Itáliában 165 kiadást értek meg, az északi protestáns országokban pedig egészen a XVIII. század elejéig tananyag maradt gazdag szókinés, egyszerű nyelvezete és főként vallásos szellemisége miatt. Joggal nevezte tehát a költőt már Erasmus *Christianus Marónak*, keresztény Vergilius-

* A szerző a tanulmány írása alatt Bolyai János Kutatási Ösztöndíjban részesült.

¹ A mű faksimile-kiadása: *Poetices libri septem*. Faksimile-Neudruck der Ausgabe Leipzig von Lyon 1561. Mit einer Einleitung von A. Buck. Stuttgart 1987.

² A *Hypercriticus* modern kommentárja: I. Reineke: Julius Caesar Scaligers Kritik der neulateinischen Dichter: Text, Übersetzung und Kommentar des 4. Kapitels von Buch VI seiner Poetik. München 1988.

³ Baptistae Mantuani Bucolica sive Adulescentia in decem eclogas divisa a Iodoco Badio Ascensio familiariter exposita cum indice dictionum. Hagnoiae 1517. Baptista Mantuanus humanista magyarázóiról lásd A. Coroleu: *Printing and Reading Italian Latin Humanism in Renaissance Europe*. Cambridge 2014. 24–37.

nak.⁴ Annál harapósabb Scaliger bírálata, melynek végére még egy Horatiust parafrázáló gúnyverset is beiktatott: *putri atque caduco / Carmelum imbuerunt sordentes rure cicadae*. Scaliger megítélése szerint – paradox módon – éppen a karmelita szerzetes eklogáinak legnagyobb fogyatékosága szolgálhat magyarázattal példátlan sikerükre is. A korabeli paraszti életet fényképszerű élethűséggel bemutató jelenetekből, a faragatlan szereplők vaskos humorral átítatott párbeszédeiből ugyanis teljességgel hiányzik az *urbanitas* (*nihil urbanum saperent*), nyoma sincsen a műfajra oly jellemző időtlen nyugalomnak és műzsai emelkedettségnek. És valóban, e költeményekben a pásztorok és földművesek szalmába bújva vészeli át a téli hideget, elkeseredetten küzdenek a megáradó Pó vizével, ebédre kását főznek, kockáznak és adósságokba verik magukat, az ókori Phyllisekre és Amaryllisekre kevéssé emlékeztető marokszedő lányoknak udvarolnak. A pufók és félszemű Galla lakodalmát sem pásztorsípok kísérik, hanem otromba dudaszó, a szerelmesen andalgó Menalcas beleesik a farkasverembe, a falusiak pedig azért imádkoznak Szűz Máriához, hogy földjeikről pusztítsa ki a vakondokat. Mantuanus kedvelői emiatt vélhették úgy, hogy ez a valódi, a hamisítatlan pásztori költészet. Scaliger szerint azonban ezek a kritikusok, akiket ő keresetlenül csak lovászinásoknak (*agasones*) nevez, nem vették figyelembe, hogy a műfaj lényegét éppen a civilizált életformának, a kifinomult irodalmi ízlésnek a rusztikus környezetbe való áthelyezése adja, a pásztori világ pedig csak ezáltal, mintegy metaforaként tarthat számot érdeklődésre, hiszen önmagában, a kiműveltség fénye (*splendor civilitatis*) és a finom ízlésű gyönyörökdtetés (*urbanae deliciae*) nélkül csak vad és alantas (*ferus et sordidus*) lehet.⁵

Ez az indulatos hangvétel érthető, hiszen Scaliger nemcsak a kortárs, hanem minden idők bukolikus költői közül Vergilius mellett egyedül Iacopo Sannazaro eclogáit ítélte olvasásra érdemesnek, s ezek a művek tökéletesen meg is felelnek a horatiusi *molle atque facetum* követelményének.⁶ E nápolyi szerzővel éles ellentétben az észak-itáliai, elsősorban Ferrarához és Mantovához kötődő alkotók művei mintegy szembeszegülnek a pásztoridill Scaliger által is képviselt műfaji elvárásaival, ami azzal magyarázható, hogy sokkal kevésbé szakadtak el a középkor irodalmi hagyományától, s ezáltal eklogáik

⁴ *Adulescentia. The Eclogues of Mantuan*. Ed. with an English Translation by Lee Piepho. New York & London 1989. Mantuanus kora újkori recepciójáról lásd Battista Spagnoli Mantovano: *Adolescentia*. Studio, edizione e traduzione a cura di Andrea Severi. Bologna 2010. 391–475.

⁵ VI, 4: *mollis, languidus, fluxus, inkompositus, sine numeris, plebeius, non sine ingenio, sed sine arte. Hoc propterea dico, quia in nostro tyrocinio literarum triviales quidam paedagogi etiam Virgilianis pastoribus huius hircos praetulere. Adeo sui quisque sequitur Ideam ingenii. Nam quod versus illi ita erant ruri nati, ut nihil urbanum saperent, eos rustica ingenia urbana rusticitate potiores arbitrata sunt. Non meminerunt Agasones isti, nobiles homines, etiam quum rusticentur, animos a nobilitate remittere, non amittere. Ita condiendam urbanam severitatem agrorum amoenitatibus, ut sylvis accedet decor, non ut arborum praesentia splendor absit civilitatis. Denique hoc ita censendum est: agros sine urbanis deliciis ferus esse et sordidos. Iccirco dixit acerrimus harum rerum iudex Horatius: molle atque facetum / Virgilio annuerunt gaudentes rure camoenae. Pro quibus, de Carmelita possis ita dicere, putri atque caduco / Carmelum imbuerunt sordentes rure cicadae.*

⁶ I. m. (1. jegyz.) VI, 4: *In carmine quoque pastoralis solus legi dignus omnium, qui post Virgilium scripsere*. Scaliger esztétikájáról kitűnő áttekintést ad Reineke: i. m. (2. jegyz.) 34–105.

jóval távolabb is állnak a műfaj vergiliusi változatától.⁷ A Mantuanuséhoz hasonló realista jelenetezéssel találkozunk a Quattrocento első tudatosan megkomponált eclogagyűjteményében, vagyis Caspar Tribrachus Vitéz Jánosnak ajánlott pástori verseiben,⁸ valamint az 1489-től Párizsban tanító, a humanista költészet franciaországi meghonosításában igen nagy szerepet játszó Faustus Andrelinus műveiben is.⁹

2. A tüzetesebb vizsgálódás világossá teszi, hogy ezek a szerzők már nyelvükben sem annyira Vergilius, sokkal inkább az ezüstkori költők követői,¹⁰ ami a középkori kánon szerkezetét tekintve nem is meglepő: a legelterjedtebb szöveggyűjtemény, a latinul verselő poéták által sűrűn forgatott *Florilegium Gallicum* Vergilius *Aeneis*éből 38 szemelvényt közöl, de ettől nem sokkal marad el Lucanus (32 szemelvény), Statius (30 szemelvény) és Valerius Flaccus (26 szemelvény) sem.¹¹ Hatásuk megmutatkozik már az egyes eclogák föltűtésében is, az ókori szerzőktől eltérően ugyanis a humanisták gyakran alkalmaznak nyitóképként tájleírást, és ezeket rendre az ezüstkori költőktől kölcsönzik. Tribrachus VI. *eclogájának* komor kezdősorai Seneca *Thyestes*éből származnak:

Cur insueta diem caecis caligo tenebris
iam dudum abdiderit, cur summos nubila montes
his clausere locis? (Buc. VI, 1–3)¹²

Andrelinus delelő napot leíró nyitóképeinek legközelebbi párhuzamai Statius és Silius Italicus eposzaiban lelhetőek föl:

⁷ A bukolikus költészetéről Guarino ferrarai iskolájában lásd A. Tissoni-Benvenuti: La restauration humaniste de l'éclologie: L'école guarinienne à Ferrare. In: Le genre pastoral en Europe du XVe au XVIIe siècle. Actes du Colloque internationale tenu à St. Étienne du 28 septembre au 1er octobre 1978. St. Étienne 1980. 25–34.

⁸ Tribrachusról lásd G. Venturini: Il Carmen Bucolicum di G. Tribraco. GIF 1 (1978) 95–107., ill. korábbi tanulmányunkat: L. Z. Simon: Die Eklogen des Caspar Tribrachus und die neue Blütezeit der Bukolik. In: Pietas non sola Romana. Studia memoriae Stephani Borzsák dedicata. Edd.: A. Czeglédy – L. Horváth – E. Krähling – K. Laczkó – D. Á. Ligeti – Gy. Mayer. Budapest 2010. 632–647.

⁹ Andrelinusról lásd: The Eclogues of Faustus Andrelinus and Ioannes Arnolletus. Ed. with Introduction and Notes by W. P. Mustard. Baltimore 1918; E. Carrara: La bucolica di Fausto (per una recente edizione di P. F. Andrelini) GSLI 86 (1920) 20–81. G. Tournoy-Thoen: Fausto Andrelini. In: P. G. Bietenholz – Th. B. Deutscher: Contemporaries of Erasmus: A Biographical Register of the Renaissance and Reformation. Toronto 2003. 53–56. Andrelinus párizsi karrierjéről: G. Tournoy-Thoen: Fausto Andrelini et la cour de France. In: L'humanisme français au début de la Renaissance. Paris 1973. 65–79.

¹⁰ Miként Baptista Mantuanus költői nyelvét elemezve legújabb szövegkiadója, A. Severi megállapítja i. m. (4. jegyz.) 195: „Sono frequenti i termini rari, post-classici (della classicità 'argentea') o di poeti cristiani mediolatini, che danno varietà e colore al linguaggio.”

¹¹ *Florilegium Gallicum*: Prolegomena und Edition der Excerpte von Petron bis Cicero, De oratore. Hrsg. und eingeleitet von J. Hamacher. Bern – Frankfurt am Main 1975; R. Burton: Classical Poets in the *Florilegium Gallicum*. Bern – Frankfurt am Main 1982.

¹² *Thyest.* 993–994: *spissior densis coit / caligo tenebris noxque se in noctem abdidit.*

Iam medium Titan scandebat torridus orbem
et lassos stimulabat equos, cum flebilis Hamon
intravit gelidi sinuatum fornicis antrum. (Buc. VII, 1–3)¹³

E retorikus leírások hatása azonban a tájbrázolás egészében megragadható. Jellemző példa erre az ókori bukolikától hasonlóképpen idegen téli vidék gyakori megjelenítése. Tribrachus II. *eclogájának* pásztora védett helyről szemléli, ahogy December havának nyirkos szele süvít körös-körül – ez a kép Martialis epigrammáiból származik, míg az esőfelhőktől ázó szárnyait csattogtató Boreas rajza Iuvenalistól:

Tutamur ab acri
frigore cum madido circumfremet ore December. (Buc. II, 10–11)¹⁴

Sed gravis en Boreas madidantes imbribus atris
iam venit huc quatiens pennas; cedamus. (Buc. II, 96–97)¹⁵

De talán még jellemzőbb, hogy Tribrachusnál a sárguló vetést aszaló hőség és az árnyékban delelő birkanyáj képe sem valamely bukolikus költőtől, hanem Persius III. *szatírájából* való:

si coquit et flavas insana canicula messes
sub patula sinimus pecus omne quiescere fago. (Buc. II, 12–13)¹⁶

A szatíráírók erőteljes hatását mutatja a szókincs egészének vizsgálata is: az olyan szavak, mint az *artocreas*,¹⁷ *calceus*,¹⁸ *cardiacus*,¹⁹ *casula*,²⁰ *cercopithecus*,²¹ *crumina*,²²

¹³ Statius *Ach.* 619–620: *Scandebat roseo medii fastigia caeli / Luna iugo.*; Sil. Ital. *Pun.* XVI, 366: *Nobilis hunc Durius stimulabat in aequore currum.*

¹⁴ Mart. VIII, 37, 6: *cum flaret madida fauce December atrox.*

¹⁵ Iuv. V, 100–101: *dum se continet Auster; / dum sedet et siccata madidos in carcere pinnae.*

¹⁶ Pers. III, 5–6: *en quid agis? siccata insana canicula messes / iam dudum coquit et patula pecus omne sub ulmo est.*

¹⁷ Pers. VI, 50–51: *oleum artocreasque popello / largior*, vö. *Adul.* VIII, 23: *artocreas et pingue polenta comedi.*

¹⁸ Iuv. III, 149: *Si toga sordidula est et rupta calceus alter*, vö. *Andr.* IV, 33–34: *digitos quod ruptus hiantes / calceus ostendat.*

¹⁹ Iuv. V, 32: *cardiaco numquam cyathum missurus amico*, vö. *Adul.* IX, 36: *funde merum, bibe, cardiaco medicina dolori haec.*

²⁰ Iuv. XI, 153: *et casulam et notos tristis desiderat haedos*, vö. *Tribr.* IV, 49: *et casulam et notos tristis quoque liquerat haedos.*

²¹ Iuv. XV, 4: *effigies sacri nitet aurea cercopitheci*; vö. *Adul.* VI, 143–144: *nos capros et oves armenta pascimus, illi / accipitres, catulos et equos et cercopithecos.*

²² Iuv. XI, 38–39: *quis enim te deficiente crumina / et crescente gula manet exitus*, vö. *Adul.* V, 80: *horrea plena, greges laeti, gravis aere crumena.*

faeniseca,²³ *fartor*,²⁴ *fritillus*,²⁵ *lagoena*,²⁶ *lanx*,²⁷ *marra*,²⁸ *mucidus*,²⁹ *obba*,³⁰ *palpo*,³¹ *pan-nosus*,³² *polenta*,³³ *puls*,³⁴ *sarcinula*,³⁵ *scapulae*³⁶ nem fordulnak elő az ókori bukoliku-soknál, de annál nagyobb szerepük van a minden eszményítés nélkül ábrázolt vidéki élet hitelesnek szánt ábrázolásában.

Ez megint csak összefügg az irodalmi kánon átalakulásával: a XV. századi Itália is-kolai oktatásában Persius és Iuvenalis népszerűsége egyre növekedett.³⁷ Persiusról még Scaliger is megjegyzi, hogy volt idő, amikor homályos nyelvezete miatt szinte ismeret-lennek számított, ma már azonban minden sorát értik.³⁸ A római szatíra elmélyült ta-nulmányozására jellemző, hogy a *squarrosa* (varas, sebhelyes) jelző, amely csak Lucilius egy töredékében fordul elő, megtalálható Mantuanus V. *eclogájában* (72: *iamdudum squarrosa cutis, situs occupat ora*), s kommentátora, a már említett Jodocus Badius fi-gyelmét nem is kerülte el ez a kölcsönzés.³⁹

²³ Pers. VI, 40: *faenisecae crasso vitiarunt unguine pultes*, vö. *Adul.* VI, 98: *faenisecae, solifossore, nautae atque bubulci*.

²⁴ Hor. *Sat.* II, 3, 229: *cum scurris fartor*, vö. *Adul.* VI, 100: *qui sint fartores, lanii, lixae artocopique*.

²⁵ Iuv. XIV, 4–5: *numquid mutata fritillo / alea succedit melioraque puncta ministrat*, vö. Andr. II, 62–63: *Si damnosa senem iuvat alea, ludit et heres / bullatus parvoque eadem movet arma fritillo*.

²⁶ Pers. III, 92: *modice sitiente lagoena*, vö. *Adul.* V, 79: *plenique cadi plenaque lagoenae*.

²⁷ Pers. IV, 10–11: *scis etenim iustum gemina suspendere lance / ancipitis librae*, vö. *Tribr.* III, 94–95: *in dis certissima spes est, / qui procul aequali suspendunt omnia lance*.

²⁸ Iuv. III, 310: *ne marra et sarcula desint*, vö. Andr. IX, 45: *sarcula, marra, ligo, rastrum, traha, vomer, aratrum*.

²⁹ Iuv. XIV, 128: *mucida caerulei panis consumere frustra*, vö. Andr. VII, 16: *en pecus infelix vix mucida vellera portat*.

³⁰ Iuv. V, 147–148: *Veientanumque rubellum / exhalet vapida laesum pice sessilis obba*; vö. *Adul.* IX, 38–39: *quiescat / obba parum, contra muscas impone tabellam*.

³¹ Pers. V, 176: *Ius habet ille sui, palpo quem ducit hiantem / cretata Ambitio?*, vö. Andr. II, 55–56: *seu palpo dolosus, / versutus seu leno fuit, seu proditor ater*.

³² Iuv. X, 101–102: *frangere vasa minora / pannosus*, vö. Andr. VII, 75–76: *Quam fabula turpis / heu, fierem rediens Latios pannosus in agros*.

³³ Pers. III, 54–55: *et detonsa iuventus / invigilat siliquis et grandi pasta polenta*, vö. *Adul.* VIII, 23: *pingue polenta comedi*.

³⁴ Iuv. XI, 58–59: *pultes coram aliis dictem puero sed in aure placentas*, vö. *Adul.* VI, 253: *audio iamdudum pueros de pulte loquentes*.

³⁵ Iuv. VI, 146: *collige sarcinulas 'dicit libertus' et exi*, vö. *Adul.* VII, 158: *sarcinulas ne sit tibi ferre molestum*.

³⁶ Iuv. IX, 68–69: *quid dicam scapulis puerorum aquilone Decembri / et pedibus?*, vö. *Tribr.* III, 6: *calcibus et scapulis non umquam a frigore tutis*.

³⁷ R. Black: *Humanism and Education in Medieval and Renaissance Italy*. Cambridge 2001. 247 skk.

³⁸ VI, 6: *Persi vero stilus morosus, ille ineptus. Qui quum legi vellet, quae scripsisset, intelligi noluit quae legerentur. Quamquam nunc a nobis omnia intelliguntur. At fuit tempus, cum inter ignota haberetur. Poetices libri septem*

³⁹ Jodocus Badius: i. m. (3. jegyz.) ad. loc.: *Squarrosa cutis. Squarrosi dicuntur quorum cutis exurgit ob assiduam illuviem. Luci. Verorum ac rapicum squarrosa incondita rostra*.

3. Annál meglepőbb, hogy a reneszánsz pásztori költészetet átfogóan tárgyaló kutatók nem látszanak tudomást venni a szatíra hatásáról, ami talán az egyes költői műfajok élesen elkülönített vizsgálatával magyarázható. A bukolika történetét a teljesség igényével tárgyaló E. Kegel-Brinkgreve monográfiájában, jóllehet Mantuanus eclogáival részletesen foglalkozik, Persius vagy Iuvenalis neve elő sem fordul, a szatirikus hangütést pusztán Petrarca és Boccaccio – valóban kimutatható – hatásával magyarázza.⁴⁰ A műfaj középkori és reneszánsz alakulását áttekintő H. Cooper sem szól a római szatíra hatásáról, a paraszti élet szokatlanul valóságghú bemutatásában Mantuanusnál egyenesen az ófrancia *pastourelle* és *bergerie* ihlető hatását föltételezi,⁴¹ jóllehet – hogy csak egyetlen példát említsünk – a támogatók híján nyomorogni kényszerülő költők sanyarú sorsát ábrázoló *V. ecloga* (*De consuetudine divitum erga poetas*) világosan fölismerhető előképe Iuvenalis hasonló tárgyú *VII. szatírájára*.⁴² A párhuzamokat már a kortárs Badius is regisztrálta, W. P. Mustard 1918-ban megjelent kiadása pedig huszonegy Iuvenalis-szöveg hely hatását mutatta ki, igaz, ezek több mint felét éppen az *V. eclogában*. Jelentős továbblépést hozott A. Severi 2010-ben megjelent kritikai kiadása. Az általa azonosított Iuvenalis-párhuzamok száma némileg még bővült is, jóllehet Mustard számos megfélemltetését – joggal – elvetette. Azonban az általa regisztrált *loci similes* között is találni olyanokat, amelyek a nyelvi jelenség gyakorisága miatt egyáltalán nem tűnnek meggyőzőnek.⁴³ Még különösebb, hogy Severi a klasszikus szatírának nem tulajdonít kitüntetett szerepet az *Adulescentia* sokféle műfaji regisztrert megszólaltató (*la polifonia di fonti antiche, il concerto dei generi*)⁴⁴ költői világának megformálásában. Mantuanus szókincsét külön fejezetben tárgyalja ugyan, ám a szatíra hatása alig kerül szóba,⁴⁵ azt pedig, hogy Jodocus Badius kommentárjában Iuvenalis – Vergilius és Ovidius után – a harmadik legtöbbet hivatkozott költő, a XVI. századi magyarázó elfogultságából fakadó túlzásnak tartja.⁴⁶

⁴⁰ E. Kegel-Brinkgreve: *The Echoing Woods. Bucolic and Pastoral from Theocritus to Wordsworth*. Leiden 1990. 303: „The influence of Petrarch’s *Bucolicum Carmen* and, to a lesser extent, of Boccaccio’s bucolic poetry is evident, and extends beyond the presence of satire.”

⁴¹ H. Cooper: *Pastoral. Medieval into Renaissance*. Ipswich 1977. 111: „The *Adolescentia* represents a synthesis of the Classical and the medieval eclogue with *bergerie*, along with a bow to the Renaissance fashion of love melancholy in the story of Amyntas.”

⁴² Az *V. ecloga* részletes elemzését végezte el legutóbb K. Fetkenheuer: *Hungernde Dichter, unwillige Mäzene. Baptista Mantuanus’ Ekloge V und die römische Satire*. *Philologus* 156 (2012) 301–327.

⁴³ Csak néhány példa a nem egészen meggyőző nyelvi párhuzamok közül: *Adul. I, 101: Cum tonat et pluvius terris irascitur aer*; vö. Iuv. VI, 428: *Cum tonat, exanimis primo quoque murmure caeli*; *Adul. III, 17: Aspice quo tenuem victum sudore paramus*, vö. Iuv. VI, 260: *Aspice quo fremitu monstratos perferat ictus*; *Adul. V, 44: Haec tua sors; quid quaeris opes?*, vö. Iuv. II, 134: *Quae causa officii? quid quaeris?*; *Adul. VII, 6: dum solus in agris*, vö. Iuv. XIII, 54: *Si tantum culti solus possederis agri*; *Adul. X, 96: Bembe, mihi tecum sermo est*, vö. Iuv. VIII, 39: *tecum mihi sermo, Rubelli*.

⁴⁴ Severi: i. m. (4. jegyz.) 210.

⁴⁵ Severi: i. m. (4. jegyz.) 193–200.

⁴⁶ Severi: i. m. (4. jegyz.) 446 sk: „Nei luoghi in cui s’innalza il tasso satirico delle egloghe, il commentatore fiammingo e pronto a sottolineare il debito contratto dal Mantovano col principe della satira latina.” „Bade vede, invece, onnipresente Giovenale.”

4. Márpedig a szatíra nem csak az eclogák költői nyelvét befolyásolta meghatározó módon. Úgy tűnik, hogy a humanista költőknek az Augustus-kori költészetről alkotott képe is elválaszthatatlan volt annak ezüstkori recepciójától. Jó néhány allúzió ugyanis egyszerre idézi föl Vergilius valamely szöveghelyét és annak a szatirikusoknál föllelhető imitációját. A véletlenül kígyóra lépő és halálra rémülő pásztor képe *Tribrachus II. eclogájában* nyilvánvalóan az *Aeneis* közismert epikus hasonlatát írja újra, de oly módon, hogy egyszersmind Iuvenalisnak az eposzt parodizáló sorait is előhívja:

Sic cum succiduo passim grege pallidus erres,
ut pedibus dirum nudis offenderis anguem,
et tremor et pallor peraraverit ilicet artus. (*Buc.* II, 82–84)

Obstipuit retroque pedem cum voce repressit,
improvisum aspris veluti qui sentibus anguem
pressit humi nitens trepidusque repente refugit. (*Aen.* II, 379–380)

Accipiat sane mercedem sanguinis et sic
palleat ut nudis pressit qui calcibus anguem,
aut Lugudunensem rhetor dicturus ad aram. (*Sat.* I, 42–44)

A kettős imitációnak talán még szebb példája található Andrelinus *X. eclogájában*: Iollas nevű hőse arról panaszkodik, hogy a szűkös megélhetés gondjai beléfojtják a sophoklési zengésű, a bukolika szűkre szabott hangkörén túllépni törekvő dalokat:

Heu, heu, pauperies victum pannosa minutum
sollicito acquirens animo non ructat hiatu
grande Sophocleo carmen, vix publica vena,
vix stridens sterili culmus succurrit in agro. (*Buc.* X, 40–43)

Ez a részlet Vergilius minden olvasójában fölidézi a *VIII. ecloga* prooemiumának Asinius Pollio tragédiáira célzó részletét:

en erit, ut liceat totum mihi ferre per orbem
sola Sophocleo tua carmina digna coturno? (*VIII*, 9–10)

A szó szerinti egyezések azonban világossá teszik, hogy Andrelinus egyszersmind Iuvenalis azon, Vergilius sorait imitáló szöveghelyére is céloz, ahol az aquinumi költő saját szatíráinak tragikus pátoszáról, az elődök megszabta műfajhatárok átlépéséről, költeményeinek újszerűségéről beszél:

Fingimus haec altum satura sumente coturnum
 scilicet, et finem egressi legemque priorum
 grande Sophocleo carmen bacchamur hiatu,
 montibus ignotum Rutulis caeloque Latino. (*Sat.* VI, 634–637)

Azonban nemcsak az egyes Vergilius-allúziókat írják fölül a császárkori költészetből származók, hanem meghatározzák Vergilius pályafutásának a nyomorgó pásztor-költők által adott képét is, mely szerint a remekművek létrehozásának elsődleges föltétele a patrónus által nyújtott anyagi biztonság. Ez az összefüggés már Calpurnius *IV. eclogájában* megjelenik, majd még részletesebben kifejtve Iuvenalis Calpurniusra is alludáló *VII. szatírájában*.⁴⁷ Andrelinus költő-pásztor le is szögezi, hogy az *Aeneis* szerzője Maecenas támogatása nélkül csak a szánni való *Culex* alkotójaként vonult volna be az irodalomtörténetbe – ez a gondolat Martialis hasonló tárgyú költeményéből való:

Sublatus ab ipso
 Tityrus Augusto Mavortia coeperat arma
 horribili resonare tuba, pressusque maligna
 paupertate miser nullaque afflatus ab aura
 vix nimium rudibus culicem deflevit avenis. (*X*, 49–53)⁴⁸

Sokat köszönhet a szatírának a költő nyomorúságos állapotának részletes ábrázolása is, ami a Iuvenalis I. szatírájában aforisztikusan megfogalmazott alapigazságot (*probitas laudatur et alget* I, 27) hivatott illusztrálni, miként Andrelinus pásztorának durva fonállal megfoltozott köpönyege, szétrepedt bőrrű, lábujjait is látni engedő bocskora, tehát egy Iuvenalis *III. szatírájából* átvett leírás:

Mene putas vilem, digitos quod ruptus hiantes
 calceus ostendat, scissa est quod vestis utroque
 ex umero pendens, et crassa cannabe suta? (*Buc.* IV, 32–34)⁴⁹

A két műfaj elemeinek tudatos műgonddal való egybejátszását bizonyítja, hogy a szatírából átvett motívumok igen sok esetben valamely vergiliusi életkép parodisztikus újraírásához szolgálnak anyagot. Kitűnő példa erre Mantuanus gyűjteményének IX.

⁴⁷ Calpurnius hatásához lásd G. B. Townend: The Literary Substrata to Juvenal's Satires. JRS 63 (1979) 148–160.

⁴⁸ Mart. VIII, 55, 19–20: *Protinus Italiam concepit et arma virumque, / qui modo vix culicem flevit ore rudī.*

⁴⁹ Iuv. III, 147–151: *quid quod materiam praebet causasque iocorum / omnibus hic idem, si foeda et scissa lacerna, / si toga sordidula est et rupta calceus alter / pelle patet, vel si consuto volnere crassum / atque recens linum ostendit non una cicatrix?* A nyomorgó költő képeről lásd Fetkenheuer: i. m. (42. jegyz.) 314.

darabja (*Falco, De moribus curiae Romanae*),⁵⁰ amelyben a már említett Candidus a jobb megélhetés reményében, hazáját elhagyva Róma környékére tereli nyáját. Azonban csalódnia kell: az őt vendégül látó Faustulus az örök város hanyatlásáról, a kúria példátlan zuhlottságáról mesél neki elborzasztó részleteket. A történet nyilvánvalóan Vergilius *I. eclogájának* alaphelyzetét fordítja visszájára. Tityrus kicsiny birtokának idilli meghittségét jól ellenpontozza Faustulus városszéli sáskunyhója (18: *cariceae succede casae, dum praeterit aestus*), ahol a két pásztor – egy bizonyos Oenophilus intelmeire hivatkozva – (31: *Oenophili senis haec doctrina*) a legyek rohamai közepette (39: *contra muscas impone tabellam*) kiadós borozással kezdi a beszélgetést, hiszen ez a legjobb orvosság a mindkettőjüket bántó *cardiacus dolor* – ismét egy iuvenalisi kifejezés – ellen:

Candidus

Res est consiliis secura fidelibus uti,

utile doctrinis praeberere senilibus aures.

Victa sitis, mens aegra manet curaeque supersunt.

Faustulus

Ut sedata sitis, sic mens sedabitur aegra.

Funde merum, bibe; cardiaco medicina dolori haec,

utitur ad curas isto medicamine Roma. (IX, 32–37)

Ennél is szembetűnőbb a szatirikus motívumok ellenpontozó szerepe Mantuanus VIII., *Religio* c. eclogájában. Ez az allegorikus költemény hegy és síkság, természet és civilizáció, végső soron magas- és alacsonyrendű szellemi irányultság szembeállítására épül. A számos analógiát mozgósító példázat szerint ahogyan a legemelkedettebb szerzetesrendek, a karmeliták, a karthauziak, az athosi atyák kolostorai is a hegyek ormain találhatók (50–51: *divi sanctique patres in montibus altis / delegere domos tacitas*), úgy a hegyvidéken terem a legerősebb, legromlatlanabb emberfajta is:

ubi copia maior

glandis? In excelsis fontes et pascua vidi

montibus, artocreas et pingue polenta comedi.

Sunt populi fortes illic, robusta iuventus

lata pedes, callosa umeros, nervosa lacertos

hispida, dura manus, moli indefessa ferendae (VIII, 21–26)

Mindez óhatatlanul előhívja a *Georgica* II. könyvének leírását az aranykori állapotokat őrző paraszti világról:

⁵⁰ A IX. ecloga történeti háttéréről lásd *Tar I.*: Bukolikus költészet és egyházkritika. AntTan 57 (2013) 147–156.

illic saltus et lustra ferarum,
 patiens operum exiguoque adsueta iuventus,
 sacra deum, sanctique patres; extrema per illos
 Iustitia excedens terris vestigia fecit. (*Georg.* II, 471–474)

Csakhogy a megromlott jelenkorban erre a fiatalságra szomorú sors vár: erejüket a városlakók a legalantasabb munkákra, az utcák szemetének eltakarítására, csatornák tisztítására használják föl:

nullum est hominum genus aptius urbi,
 sive velis castrare pecus, seu scindere fagos,
 sive fimum ferri e stabulis, haurire cloacas
 latrinasque curare viamque aperire coactis
 sordibus et scalis puteos descendere in altos;
 ingenio callent et duro robore pollent. (*Adul.* VIII, 28–33)

A *Georgica* után a szöveg igen éles kontraszttal Iuvenalis *III. szatírájának* azon sorait hívja elő és fordítja ellentétébe, ahol a Rómából végképp elköltöző Umbricius keserűen kifakad: éljen itt Artorius és Catulus, akik a folyópart és a csatornák haszonbérletben való takarításából, valamint hullaszállításból jutnak kenyérhez:

Cedamus patria. Vivant Artorius istic
 et Catulus, maneant qui nigrum in candida vertunt,
 quis facile est aedem conducere, flumina, portus,
 siccandam eluviem, portandum ad busta cadaver,
 et praeberere caput domina venale sub hasta. (*Sat.* III, 29–33)

A szatíra azonban nemcsak a paródia forrása, hanem sok esetben innen származnak az ősi egyszerűség és romlatlanság, a pásztori lét ritkán fölbukkanó idilljének motívumai is. A hegyvidéki élet előbb említett magasztalásában Mantuanus sem csak a *Georgica* képeit mozgósítja: a makk bőségének aranykori toposza (21–22: *ubi copia maior glandis?*), a források és hegyi legelők rajza után kitér a falusi táplálkozás erőt adó voltára is: *artocreas et pingue polenta comedi* (23), ez az erős morális töltésű motívum pedig Persius *III. szatírájából* származik, ahol a Stoa árpakásával táplált, rövidre nyírt hajú növendékeit emlegeti: *detonsa iuventus invigilat siliquis et grandi pasta polenta* (54–55).

A szinte szó szerinti, a *Kontrastimitation* szellemében a kölcsönzött verssort egyetlen elem fölcserélésével ellentétbe fordító átvételre szép példát találunk Tribrachus *IV. eclogájában*: Menalcas a szerelmi bánattól sorvadva elhagyja szeretett szülőföldjét:

liquerat infelix natalia rura Menalcas,
 et casulam et notos tristis quoque liquerat haedos (IV, 48–49)

Az idézet Iuvenalis *XI. szatírájából* való, ahol a költő, saját egyszerű életmódját részletezve, szolgálainak romlatlan latin lelkületéről is szót ejt: emez pásztornak, amaz gulyásnak a fia, s a tiszta lelkű gyermek gyakran búslakodik rég nem látott anyja, az ott-honi kunyhó és a jól ismert kecskenyáj után:

Pastoris duri hic filius, ille bubulci.
 Suspirat longo non visam tempore matrem
 et casulam et notos tristis desiderat haedos
 ingenui vultus puer ingenuique pudoris. (*Sat. XI, 151–154*)

5. A szatíra és a bukolika műfaji ötvözésének egyik mintaképe alighanem Iuvenalis *III. szatírája* volt. A költemény főhőse, Umbricius mintegy Aeneas kései utódaként, a római értékrend utolsó őrzőjeként⁵¹ menekül a romba dőlő Trójára nem egy tekintetben emlékeztető, tűzvészektől sújtott és a görög söpredék (61: *faex Achaeus*) által megszállt metropoliszból. Az epikus allúziókban gazdag elbeszélést (198–199: *iam poscit aquam, iam frivola transfert Ucalegon*)⁵² igen sokrétű, a pásztori költészet toposzait is mozgósító jelenet foglalja keretbe: Iuvenalis elkíséri Cumaeba induló barátját a *porta Capenáig*. A táj mondhatni szakrális-idilli, hiszen a közelben található Egeria szent völgye, ahová a két barát le is ereszkedik. Elborzadva látják azonban, hogy a ligetben – *ieiectis Camenis* (16) – keleties öltözékű haszonbérlők hemzsegnék, szénával bélelt kosárban tartva melegen ebédjüket. Míg a két barát sétája a *Phaidros* feledhetetlen nyitójelenetének keserű paródiájaként olvasható, Umbricius sóhaja – *cedamus patria* (29) – a szülőföldjéről elűzött Meliboeus – *nos patriam fugimus* – alakját hívja elő, éppúgy, mint a szatíra még erőteljesebben bukolikus hangoltságú alkonyi záróképe, W. Taegert találó megfogalmazása szerint „*ein Bild ländlicher Tugend und Harmonie in der Obhut göttlicher Mächte*”.⁵³

His alias poteram et pluris subnectere causas,
 sed umenta vocant et sol inclinat. eundum est;
 nam mihi commota iamdudum mulio virga
 adnuat. ergo vale nostri memor, et quotiens te
 Roma tuo refici properantem reddet Aquino,
 me quoque ad Helvinam Cererem vestramque Dianam
 converte a Cumis. saturarum ego, ni pudet illas,
 auditor gelidos veniam caligatus in agros. (*Sat. III, 315–322*)

⁵¹ V. Estévez: Umbricius and Aeneas: A Reading of Juvenal III. *Maia* 48 (1996) 281–300. Umbricius alakjáról legújabban lásd Gellérfi G.: Iuvenalis 3. szatírája és az interlocutor Umbricius irodalmi forrásai. *AntTan* 59 (2015) 37–67.

⁵² Ehhez lásd V. Baines: Umbricius' Bellum Civile: Juvenal, Satire 3. *G&R* 50 (2003) 221–228.

⁵³ W. Taegert: Der Schluß der dritten Satire Juvenals. *Hermes* 106 (1978) 575.

Nem véletlen, hogy e záróképből származó átvételek olyan reneszánsz eclogákban is megjelennek, amelyeknek máskülönben semmi közük sincsen a szatírához: hogy csak egy példát említsünk, a nápolyi királyság politikai viszonyait bukolikus allegóriákban megörökítő Giambattista Cantalicio két eclogáját is a hanyatló nap iuvenalisi képével zárja.⁵⁴

A *III. szatíra* egyébként is Iuvenalis talán legtöbbet olvasott és utánzott művének számított, elegendő talán megemlíteni Galeotto *De desolatione urbis* c. költeményét. Jellemző, hogy míg a *Florilegium Gallicum* Persiustól 39, de csak két-három soros, szentenciaszerű szemelvényt válogat össze, Iuvenalistól csak a *III. szatírá*t közli, azt viszont – rövidebb, címekkel ellátott részletekre bontva – szinte teljes terjedelmében. E népszerű kézikönyvből az is kiviláglik, hogy a korabeli olvasók igen kevésbé voltak fogékonyak a nagyvárosi lét visszásságainak remekbe szabott leírásaira: az egyes szemelvényeknek adott, némelykor kommentárszámba menő címek a lebilincselő életképek mögött rejlő erkölcsi tanításra irányítják a figyelmet. Hogy csak néhány példát említsünk: *De iniustitia et ludo fortunae* (39–40); *Plus extollitur vitiosus quam honestus* (41–48); *De adulate* (86–99); *Haud facile emergunt quorum virtutibus obstat res angusta domi* (164–165); *De superfluitate* (180–185); *De contemptu pauperis* (208–211); *Magnum est aliquem sui iuris esse* (230–231). Ezáltal pedig Umbricius alakja is a világi hívságokon fölülemelkedő bölcs tanítómester vonásait öltötte magára.

Hasonló tanítómesterre sűrűn hivatkoznak Mantuanus hősei is: a Pollux nevű gulyásbojtár váratlan megtéréséről és szerzetesi elhivatásáról szóló *VII. eclogá*ban egy bizonyos Umber tanításait idézve tekintik át azon példákat, melyek a pásztorok kivételes vallásosságát hivatottak bizonyítani: ebben a világ teremtésével kezdődő, magasztos hangvételű elbeszélésben egymás mellé kerül Mózes és Paris, Apollo és Krisztus: *magna canam, nobis quae quondam tradidit Umber* (10). A minta itt nyilvánvalóan Silenus kozmikus éneke Vergilius *VI. eclogájában*. Hasonló alaphelyzetet találunk a *De natura mulierum* címet viselő *IV. eclogá*ban is, midőn a főszereplő Alphus óva inti társait attól, hogy szerelembe essenek, hiszen a női nemtől semmi jó sem várható:

mobilis, inconstans, vaga, garrula, vana, bilinguis,
imperiosa, minax, indignabunda, cruenta,
improba, avara, rapax, querula, invida, credula, mendax,
impatiens, onerosa, bibax, temeraria, mordax,
ambitiosa, levis, maga, lena, superstitiosa,
desidiosa, vorax, ganeae studiosa, palatum
docta, salax, petulans et dedita mollitiei. (IV, 124–130)

Ez a minden részletre kiterjedő, összesen 131 soros intelem, amely, mondani sem kell, Iuvenalis *VI. szatírájának* mintájára íródott, de a mitológiai exemplumokat a Szent-

⁵⁴ Aegl. II, 125–127: *Cyrte, vale, et felix semper! Nos, Aphrade, tandem / occeptum pergamus iter, via longa morantes / increpat, occiduas et sol inclinat ad undas*; Aegl. VIII, 155–156: *Ad sacra sed propere, quia sol inclinat, eamus, / illic Borgiacos melius referemus honores*.

írásból származókkal bővíti, szintén attól az Umbertől származik, aki bölcsességével mindenkit fölülmúlt, látta a világ minden tájkát, Görögországot, Galliát, Itáliát, mindent megtanult, amit ember megtanulhat:

cognoverat Umber
omnia quae fas est homini perdiscere, caelos,
sidera, tellurem, ventos, mare, flumina, fontes.
Viderat et Rhodopen atque alta Ceraunia et Ossam,
Gallica regna, Ararim, Rhodanum Tiberimque Padumque.
Attica Romanis referebat carmina verbis
ore utroque potens et lingua primus utraque.
Hunc unum nobis invidit Graecia et ipsi
Arcades et Thracum saltus et Thessala Tempe.
Si quid erit quod forte velis tibi notius esse,
Candidus illius semper documenta secutus
non procul hinc; haec ille tenet, nos ille docebit. (IV, 94–105)

Jodocus Badius kommentárjából tudjuk, hogy Umber Mantuanus legkedvesebb tanárával, Gregorio Tifernatéval azonosítható, azzal a tudós humanistával, aki 1460-tól Mantovában tanított, és aki V. Lászlóról is írt egy költeményt.⁵⁵ Ez az azonosítás Mantuanus személyes közlésén alapul. Badius ugyanis a kommentár első, 1502-es kiadásában még arra hivatkozik, hogy vannak, akik Giovanni Antonio Campano személyét vélik Umber alakjában fölfedezni. 1503-ban azonban Mantuanus az őt meglátogató ifjabb Thomas Wolf német humanistának megerősítette, hogy Tifernate értendő alatta, Wolf pedig ezt tanárának, Jakob Wimpfelingnek levélben meg is írta.⁵⁶ Az újabb kiadásokban Badius már ennek alapján módosította magyarázatát, azonban érdekes módon ehhez a történeti azonosításhoz egy allegorikus magyarázatot is fűzött, mely szerint a szövegben található *viderat* ige a mester nevére (Gregorius) utal:

Viderat: Hac periphrasi videtur Gregorium Tifernatem dicere, qui ea tempestate vixerat. Nam γρηγορέω significat vigilo, vigilare est multa videre: viderat ergo Rhodopen, id est, Thraciam, ubi Rhodope mons est.⁵⁷

⁵⁵ Hasonlóképpen jellemzi Tifernate tudós mivoltát az őt elsrató elégiában is. *Eiusdem de morte Tiphernatis eius praeceptoris, Epigrammata iuvenilia* IX, 9–20: *In primis fuerat perdoctus utraque, / nec fuit in tota doctior Italia. / Heredem moriens ex ore reliquerat illum / Romani princeps Tullius eloquii. / Noverat occultas rerum discernere causas: / (creverat in gremio, philosophia, tuo) / fulmina, terreno cur cum densato vapore, / impete cur vasta de Iovis arce cadant; / qua freta conrescant et qua se lege remittant; / proveniat teris maximus unde tremor. / Illum etiam medicae Phoebus praefecerat arti: / aegris applicuit non tamen ille manus.*

⁵⁶ Lásd erről Severi: i. m. (4. jegyz.) 430 sk.

⁵⁷ *Jodocus Badius*: i. m. (3. jegyz.) 126.

6. Mind UMBER bölcsességének bemutatása, mind pedig a hozzáfűzött kommentár a középkori szövegmagyarázó hagyomány (Iuvenalis esetében mintaszerűen bizonyítható)⁵⁸ továbbélését igazolja, és ez rávilágíthat a szatíra és bukolika műfaji ötvözésének egyik fontos aspektusára is.⁵⁹ Mantuanus esetében legújabbán K. Fetkenheuer három pontban foglalta össze a két műfaj rokoníthatóságát: először is mindkettő a *genus tenue* stílusnemébe tartozik, ezért mind a szatíra, mind a bukolika gyakran él a hétköznapi élet köréből vett valóságelemekkel; másodszor: Mantuanus különösképpen vonzódott a vaskos realizmushoz, végül pedig erősen kritikus beállítottsága is a szatírához irányította.⁶⁰ Van azonban egy negyedik, nem kevésbé lényeges szempont is: a realista jelenetelés ugyanis Mantuanusnál a tanító célzatnak rendelődik alá. Az eclogák első csoportjában (I–IV) idős, sokat tapasztalt pásztorok lépnek föl elbeszélőként, és szarkasztikus hangvételű, vaskos tréfákban és bölcs szentenciákban egyaránt bővelkedő történeteket mesélnek azon ifjakról, akik a szerelem rabságába esve, munkájukat elhanyagolták és rossz útra tértek. Mantuanusnál ugyanis a sokat tapasztalt, bölcsen szemlélődő pásztorok a szerzetesi életnek megfelelő *vita contemplativa* képviselői, a pásztori világ pedig a démoni kísértéseknek kitett *vita voluptuosa* szimbolikus tere.⁶¹ Ily módon a pásztori műfaj az *amor carnalistól* elfordító *apotreptikonként*, egyszersmind az *amor spiritualis* felé fordító *protreptikonként* értelmeződik, hiszen a szerelmi csalódás a legjobb ösztönző erő arra, hogy az ifjú a szerzetesi élet felé kezdjen tájékozódni. Ezt a szemléletet kiválóan megvilágítja a szerzetes-költő *Elegia contra amorem* c. műve: a bukolika istenalakjai, a nymphák, satyrosok, pánok emberarcúak ugyan, de lényegük és tevékenységük állati természetű, ily módon pedig az embert elállatiasító szenvedélyek jelképeivé válnak.⁶² Ez a didaktikus *intentio* pedig teljesen egybevág azzal, amit a középkorban a szatíra leglényegesebb jellemzőjének tartottak.

⁵⁸ S. Grazzini: Aspects de la réception du texte de Juvénal de l'antiquité tardive au XVe siècle. REL 86 (2008) 223: „les commentaires médiévaux se voient progressivement sélectionnés et réduits mais d'une façon moins drastique que l'on pourrait penser. Ce fut un progrès lent, qui permit de lire et de comprendre mieux le texte de Juvénal en dépassant l'exégèse médiévale mais sans l'oublier complètement.”

⁵⁹ A középkori hagyomány továbbéléséről Mantuanusnál lásd G. Echard: The Eclogues of Baptista Mantuanus: A Medieval and Humanist Synthesis. Latomus 45 (1986) 837–847.

⁶⁰ Fetkenheuer: i. m. (42. jegyz.) 311: „Erstens gehören beide Genera dem genus tenue, also der niedrigeren Stilebene an, zu der Vergils Eklogen im Gegensatz zu den Georgica und der Aeneis zählen; dies betrifft besonders den Wortschatz, da in beiderlei Texten zahlreiche Begriffe aus dem konkreten täglichen Gebrauch auftreten. Zweitens hat Mantuanus in seiner Hirtendichtung eine stark realistische Ausrichtung. [...] Schließlich stimmt die negative Haltung unseres Bukolikers mit dem kritischen Einstellung des Satirikers zu den selbst geschilderten Missständen überein.”

⁶¹ Az *Adulescentia* kompozíciójához lásd Chr. Ratkowitsch: Bukolik als Ausdruck monastischer Lebensform. Die Adulescentia des Baptista Mantuanus. Mittellateinisches Jahrbuch 36 (2001) 275–296.

⁶² *Ad reverendissimum et illustrissimum Sigismundum Gonzagam protonotarium Elegia contra amorem*, 37–40; 47–48: Syrenes, Satyri, Panes, Nymphaeque marinae / et Lamiae humani corporis ora ferunt. / Si videas vultus, homines vidisse putabis, / esse feras constat, si intuearis opus. [...] Talia significant animos in amore iacentes, / continue in mutum degenerare pecus.

Ismeretes, hogy az *I. szatírában* Iuvenalis programszerűen elhatárolódik saját korának mitológiai tárgyú költészetétől, mely az egymást érő fölolvadások unalomig ismétlődő tárgya: Fronto villájában már a márványoszlopok is repedeznek a szünet nélkül deklamáló költők (*assiduo lectore*) harsogó hangjától. A költő panasza szerint immár a saját házát sem ismeri jobban senki, mint ő a költői ekphrasisok állandó tárgyát képező Mars ligetét, Aeolus szikláit, Vulcanus barlangját:

Nota magis nulli domus est sua quam mihi lucus
Martis et Aeoliis vicinum rupibus antrum
Vulcani: quid agant venti, quas torqueat umbras
Aeacus, unde alius furtivae devehat aurum
pelliculae, quantas iaculetur Monychus ornos,
Frontonis platani convolsaque marmora clamant
semper et adsiduo ruptae lectore columnae.
Exspectes eadem a summo minimoque poeta. (I, 7–14)

Ezt a szatírárt a középkori magyarázók is programversként olvasták, de mindenütt allegóriát kereső módszerük gyökeresen más értelmezéshez vezetett. Jó példa erre a chartres-i Guillaume de Conche 1130 körül keletkezett kommentárja:

nota mihi etc. quia de se bene sentire debet qui alios reprehendit. Iccirco Iuvenalis ostendit se talem esse qui et possit et debeat alios reprehendere, commendans se in logica et physica et poetica. [...] *lucus Martis*: lucus Martis erat Ariopagus... Ibi conveniebant sapientes et de philosophia et logica conferentes bonas sententias... igitur huius loci notat se philosophum et logicum, et sic malos poetas secure posse reprehendere. *Antrum Vulcani* [...] dicit hoc antrum esse sibi notum non quod forsitan illud umquam vidisset, sed quia physicam faciebat. *Quid agant venti* [...] Poetae fabulas veris admiscunt. Subiungit se scire fabulas auctorum; hoc est mihi notum.⁶³

A *lucus Martis* alatt tehát nem azt a ligetet értették, ahol az aranygyapjút őrizték, hanem az Areios pagost, ahol a bölcselők szoktak összegyűlni. Eszerint Iuvenalis az *I. szatíra* bevezetőjében allegorikusan arra utal, hogy jártas mind a filozófiában, mind a logikában, teljes joggal kárhoztatja tehát a rossz költőket. Vulcanus barlangja azt jelenti, hogy a fizika tudománya sem ismeretlen előtte, míg Aeolus emlegetése a szatíráköltő poétikai képzettségére céloz. Annak ugyanis, aki másokat korhol, jó benyomást kell keltenie magáról. A kommentárokból kirajzolódó kép szerint tehát Iuvenalis a tudományok minden ágában otthonos tanítómester, a szatíra pedig azért foglalhat el kivételesen előkelő helyet az irodalmi kánonban, mert amíg – John Ridevall oxfordi ferences

⁶³ G. de Conches: *Glosae in Iuvenalem*. Ed with Introduction and Notes by B. Wilson. Paris 1980. 96. skk. Lásd még: E. Pérez Rodríguez: Reading Juvenal in the Twelfth Century. JML 17 (2007) 238–252.

megfogalmazásában – más költői műfajok a testi gyönyörök (*delectiones carnales*) iránt ébresztenek vágyat, a szatíra éppen ezeket a vétkeket (*vitia carnalia*) kárhoztatja,⁶⁴ mégpedig, miként Iohannes de Garlandia nevezetes *Parisina Poetriájában* olvashatjuk, javító szándékkal, *correctionis causa*.⁶⁵ Ez az Isidorust követő definíció⁶⁶ pedig mondhatni egybeesik a pásztori költészet téves etimologizálásra épített korabeli értelmezésével. Az ecloga szót ugyanis a középkorban a görög *aix aigos* és a *logos* összetételeként *caprinus* sermónak magyarázták. Conrad von Hirschau 1150 körül írott értekezésének (*Dialogus super auctores*) meghatározása szerint azért, mert a kecske a vétkek rútságát jelképezi, az *aegloga* pedig éppen ezeket a vétkeket kárhoztatja: *vel quia de pastoribus agit, vel quia feditatem vitiorum, quae per hoc animal designatur, reprehendit*. Talán ezzel magyarázható, hogy a Quattrocento költői – a műfaj e fölfogásától elhatárolódva – föltűnően kerültek az *aegloga* szó használatát, jöllehet az még Edmund Spenser *The Shepherdes Calender* c. művében is fölbukkan. Jellemző, hogy Calepinus 1502-ben megjelent szótára mind az *aegloga* (*caprarum sermo*), mind az ecloga (*electio*) szót közli.⁶⁷ Ebben a fölfogásban tehát a szatíra és a bukolika műfaji határai átjárhatóvá válnak, némelykor össze is olvadnak. Ez a műfajfölfogás az észak-itáliai bukolikusok esetében a XV. század második felében még elevenen él, Mantuanus hatása révén pedig az északi, protestáns országokban még a XVI. században is számos folytatóra talál.⁶⁸

7. A szatírával egy töről fakadó, tanító célzatú műfajként pedig a bukolikus költészet sem nélkülözhetette a vétkek természetrajzát. Ebből magyarázhatóak Mantuanus és költőtársai pásztori tájainak sötét vonásai, úgyszólván naturalista ábrázolásmódja. Mivel azonban tanító műfajról van szó, hiányzik a Iuvenalis korai szatíráira oly jellemző kiábrándultság, a fölháborodásból (*indignatio*) fakadó harcias hangütés. Az uralkodó hangnem a némelykor vaskos, de mindig megértő humor. A már említett idős, tapasztalt pásztorok bár aggódva, de elnéző derűvel szemlélik és tanácsaikkal segítik az ördögi kísértések között vergődő ifjú társaikat. E tanító pásztorok mintaképe az az Umber, aki föltűnően emlékeztet a középkori szövegmagyarázók bölcs Iuvenalisára. Jodocus Badius tehát aligha tévedett, amikor Iuvenalis hatását meghatározó jelentőségűnek tartot-

⁶⁴ Idézi B. Smalley: *English Friars and Antiquity in the Early Fourteenth Century*. Oxford 1960. 139.

⁶⁵ V, 359: *Item hystoricorum aliud Invectivum, in quo dicuntur turpiloquia causa malignandi, aliud Reprehensio sive Satyra, in qua recitantur malefacta causa correctionis, cuiusmodi satyre proprietates hiis versibus retinentur*. The Parisiana Poetria of John of Garland. Ed with Introduction, Translation and Notes by T. Lowler. New Haven & London 1974.

⁶⁶ *Etym.* VIII, 7, 7: *Satirici a quibus generaliter vitia carpuntur, ut Flaccus, Persius, Iuvenalis vel alii. Hi enim universorum delicta corripunt, nec vitabatur eis pessimum quemque describere, nec cuilibet peccata moresque reprehendere. Unde et nudi pinguntur, eo quod per eos vitia singula denudentur*.

⁶⁷ A témához máig alapvető: H. Cooper: *The Goat and the Eclogue*. PQ 53 (1974) 363–379. Lásd még U. Kindermann: *Satyra. Die Theorie der Satire im Mittellateinischen. Vorstudie zu einer Gattungsgeschichte*. Nürnberg 1978. 85. skk.; B. Parsons: „A Riotous Spray of Words”: Rethinking the Medieval Theory of Satire. *Exemplaria* 21 (2009) 105–128.

⁶⁸ Mantuanus németországi recepciójához lásd L. Piepho: *Mantuan Revised. His Adulescentia in Early Sixteenth Century Germany*. CRCL 33 (2006) 60–74.

ta, és a Gregorio Tifernate személyéhez fűzött allegorikus magyarázata sem tűnik önkényesnek vagy megalapozatlannak, mivel teljes összhangban áll a Mantuanus eclogáiból kirajzolódó tanítómester képével.

Érdeemes megjegyezni, hogy e Iuvenalis-kép, mely az aquinumi szatíráköltőt a világ hívságain fölülemelkedő filozófusként ábrázolja, élesen eltér a XV. század itáliai szatíra-költészetének Iuvenalis-képétől. Ezekben ugyanis, miként legújabban R. Simons kimutatta, a műfaj négy római művelőjének ábrázolása szinte teljesen egységes: a „*Waffen- und Kriegsmetaphorik*” jegyében Luciliust, Horatiust, Persiust és Iuvenalist egyaránt az agresszíven személyeskedő, az invektívával mondhatni azonos szatíra képviselőjévé stilizálják; Lorenzo Lippi *I. szatírájának* fölütésében Iuvenalis vágató harci kocsin jelenik meg, rettenetes nyelvvel szörnnyű villámokat hajigálva (*fera terribili iaculatus fulmina linguae*, I, 3) a megdermedt római polgárookra.⁶⁹ Csak a XV–XVI. század fordulóján jelenik meg a szatíra mérsékeltebb, szelídebb változata, ennek képviselői azonban immár elhatárolódnak nemcsak Lucilius, Persius és Iuvenalis harapósan személyeskedő hangvételétől, hanem magától a „*satyra*” műfajától is, ehelyett inkább a *sermo* terminust használják, s a fő mintakép természetesen Horatius lesz.⁷⁰

A XV. század második felének észak-itáliai bukolikus költői tehát Iuvenalis (és kisebb mértékben Persius) recepciójának külön irányzatát képviselik: a középkori hagyományt folytatva, a kortárs szatírával szemben nemcsak Iuvenalis moralizáló szenvedélyére, az *indignatio* retorikájára voltak fogékonyak, hanem még inkább a költő finom humorára, a sötét színek közül nemegyszer elővillanó derűre, tájleírásainak szépségére, s különösképpen a romlott jelenkorral szembeállított ősi egyszerűség megkapó képeire is.

A humanista pásztori költészetet tehát, talán sikerült igazolnunk, nem lehet megérteni az ezüstkori szatíra nélkül, egyszersmind azonban a római szatíra utóéletének is fontos fejezetét jelentik. Ha pedig az imitációt is a kommentár egyik, és nem is legérdekesebb válfajának vesszük, talán e rég letűnt költőutódok alkotásai is rávilágíthatnak a klasszikus auctorok műveinek olyan rétegeire, amelyek a jelenkori olvasó előtt más-különb – könnyen lehet – észrevétlenek maradnának.

⁶⁹ Der poetologische Rekurs auf die römischen Vorbilder und das Selbstverständnis humanistischer Satirendichter. In: Norm und Poesie. Zur expliziten und impliziten Poetik in der lateinischen Literatur der Frühen Neuzeit. Ed. by B. Hintzen – R. Simons. (Frühe Neuzeit 178) Berlin-Boston 2013. 126: „Diese Vorbilder, in deren Reihe später noch Filelfo als neuzeitliches Modell aufgenommen werden kann, werden vielmehr alle zu Vertretern einer aggressiven persönlichen, invektivischen Satire stilisiert. Für diese Stilisierung wird immer wieder auf dieselben antiken Zitate zurückgegriffen, häufig allerdings indem die eigentliche Aussage modifiziert oder sogar ins Gegenteil verkehrt wird.” Lippi szatírának modern kiadása: J. Ijsewijn: Laurentii Lippii Collensis Satyrae V ad Laurentium Medicem. HumLov 27 (1978) 18–44. Jodocus Badius szatíra-kommentárjaihoz lásd még: P. Debailly: La satire lucilienne et la poétique de blâme. In: Poétiques de la Renaissance. Le modèle italienne, le monde franco-bourignon et leur héritage en France au XVIe siècle. Sous la direction de P. Galand-Hallyn – F. Hallyn. Genf 2001. 379–389.

⁷⁰ Lásd J. Ijsewijn: Neo-Latin Satire: Sermo and Satyra Menippea. In: Classical Influences on European Culture A. D. 1500–1700. Ed. by R. R. Bolgar. Cambridge 1976. 41–55.

SUMMARY

This study analyses the bucolic poems of three humanist poets of the 15th century, Caspar Tribrachus, Baptista Mantuanus and Faustus Andrelinus, whose eclogues are characterised by both a realistic mode of depiction utterly differing from the idealized landscape of the pastoral and the influence of Roman satire. Although in the case of Mantuanus several allusions had already been noted by his contemporaneous commentator, Jodocus Badius, except for the obvious inspiration of Eclogue 5 by Juvenal, little attention has been devoted to the allusions to Persius and Juvenal by recent research. The analyses aims at a more thorough examination of this influence, dealing not only with the imagery and the vocabulary of the eclogues, but also with imitations of idyllic pictures from the satirists, as well as with the cases of double imitation, where the allusions to satire simultaneously parody classical passages of Vergil. Further, the important role of both Juvenal's Umbricius and the medieval commentaries on Juvenal in the forming of Umber, the key figure in Mantuanus' eclogues, shall be pointed out. Finally, on the basis of the theoretical background of the two genres and their possible interrelations, it shall be argued that the satire played a decisive role in the establishment of this new variant of pastoral poetry, which is realistic in its imagery and didactic in its intention.

Keywords: pastoral poetry, Roman satire, Neo-Latin poetry, humanist commentary, Juvenal, Persius, Vergil, Baptista Mantuanus, Caspar Tribrachus, Faustus Andrelinus, Jodocus Badius

SIMON LAJOS ZOLTÁN

ELTE BTK Ókortudományi Intézet, Latin Tanszék

simon.lajos.zoltan@gmail.com